

KEREPESZKI RÓBERT

A DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEM HALLGATÓINAK EMLÉKIRATA AZ EGYETEM MEGCSONKÍTÁSA ELLEN (1933)

THE MEMORANDUM OF STUDENTS AGAINST THE "MUTILATION" OF THE UNIVERSITY OF DEBRECEN (1933). Between the two world wars, the Great Depression made a significant impact on higher education in Hungary. At the beginning of 1930s, many articles were published in the national and local press about the plans of the government in connection with the handling of the crisis. These rumours were about the "mutilation" of the universities (closing or merging of the faculties, reduction of the estimation). As in the other university towns, substantial social and political protest began in Debrecen against these plans. Besides the parties, the associations and the Calvinist Church, the university students sent a memorandum to the leaders of the University, the town and the government. This paper includes this document of protest and presents the main (historical, judicial and economic) reasons against the "mutilation."

Az írott és az elektronikus média vezető hírei hónapok óta ahhoz a súlyos gazdasági válsághoz kapcsolódnak, mely úgy tűnik, még hosszú ideig meghatározza majd mindennapjainkat. Az ilyen világméretű krízis, mely az élet szinte minden területére kihat, nem egyedi jelenség a történelemben. Az 1920-as, 30-as évek fordulóján, hasonlóan a mostanihoz, az Egyesült Államokból kiindulva gazdasági recesszió söpört végig világon, mely akkoriban is rendkívül komoly következményekkel járt. Ezek a hatások nem kerülhették el a debreceni egyetemet sem. Akkoriban megoldásként a spórolás jegyében, azaz a magyar kormány költségvetésének szűkítése során, túl az egyetemekre fordított pénz csökkentése mellett felmerült bizonyos felsőoktatási intézmények átmeneti szüneteltetése vagy végleges összevonása, bezárása, esetleg tanszékek vagy akár fakultások megszüntetésével történő „megcsonkítása.”¹ A problémával kapcsolatos kultuszminiszteri állásfoglalásra érdemes idéznünk Hóman Bálint 1933. június 26-i felsőházi beszédét, melyben a következőképpen fogalmazott: „*Ki kell jelentenem, amint a Képviselőházban is kijelentettem, hogy teljes egyetem megszüntetésére nem gondolok. Ezt a kérdést, mint lehetőséget sem tárgyalom. A csonkítás ellen felszólalt uraknak azonban van szerencsém felhívni, hogy ez a csonkítás tulajdonképpen nem új dolog, ez im-*

1 Lásd részletesebben LADÁNYI Andor, *A gazdasági válságtól a háborúig: A magyar felsőoktatás az 1930-as években*, Budapest, 2002, 25-35.

már négy esztendeje folyik. Csonkítják az összes egyetemeket lineáris alapon.² Az a kérdés, hogy folytassuk-e ezt a lineáris csökkentést, elsorvasszuk-e valamennyi egyetemet, vagy pedig esetleg egy kisebb részlet feláldozása árán a többiek teljes integritását megóvjuk-e. Itt csak megismétlem, amit a Képviselőházban elmondottam, hogy a kiadások és tanszékek lineáris csökkentését rendkívül nagy veszedelemnek tartom, mert az összes tudományos és kulturális intézményeinknek, összes egyetemeinknek elsorvadására s végeredményben a magyar tudományos kultúra csődjéhez vezethet.”³

A radikális méretű átalakítást azonban nemcsak a pénzügyi hiány motiválta. Az 1930-as évek elején Magyarországon a négy tudományegyetemmel (Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs) együtt összesen 37 felsőoktatási intézmény működött, melyekben hozzávetőleg 16 ezer hallgató tanult. Több politikus és egyetemi tanár már az 1920-as években is, de a gazdasági válság alatt egyre gyakrabban hívta fel a figyelmet arra, hogy ennyi egyetem és főiskola sok a trianoni békeszerződés miatt összezsugorodott ország

- 2 Ez a „lineáris alapon” történő „csonkítás”, tehát az egyetemekre fordított pénz redukciója valóban tetten érhető a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésében (az alábbi táblázatban példaként a minisztérium költségvetésének egyetemekre vonatkozó *rendes* kiadásait közöljük):

Egyetemek	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
Budapest	7852090 (=100%)	7445220 (94,8%)	7004910 (89,2%)	5896690 (75,1%)	5660000 (72,1%)
Debrecen	3131640 (=100%)	2994400 (95,6%)	2888910 (92,2%)	2764450 (88,3%)	2587100 (82,6%)
Szeged	3041230 (=100%)	2892240 (95,1%)	2829000 (93,0%)	2365130 (77,8%)	2175200 (71,5%)
Pécs	2879580 (=100%)	2754620 (95,7%)	2640560 (91,7%)	2217450 (77,0%)	2068500 (71,8%)
Műegyetem	1923500 (=100%)	1836010 (95,6%)	1857300 (96,6%)	1508180 (78,4%)	1410800 (73,3%)
Összesen	18828040 (=100%)	17922490 (95,2%)	17220680 (91,5%)	14751900 (78,4%)	13901600 (73,8%)

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai, Budapest, 1927-1931, (a továbbiakban *KI 1927-1931*), XVII. köt. 789. szám, 130-131; *Uo.*, XXII. köt. 981. szám, 23-24; *Uo.*, XXIV. köt. 1197. szám, 413-414; Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai, Budapest, 1931-1935, IV. köt. 256. szám, 125-126; VII. köt. 534. szám, 136-137. Vö. Östör József, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetése előadójának 1932. május 30-i beszédével: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplói, Budapest, 1931-1935, (a továbbiakban *KN 1931-1935*) VIII. köt. (92. ülés, 1932. május 30.) 332-335.

- 3 Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplói, Budapest, 1931-1935, (a továbbiakban *FN 1931-1935*) II. köt. (43. ülés, 1933. június 26.) 393-397.

számára.⁴ Emellett a recesszió egyik súlyos következménye az volt, hogy tömegével szűntek meg azok a köz- és magánalkalmazotti állások, melyekbe épp a fiatal diplomás értelmiségi réteg tartott. Ez nemcsak elbocsátásokat jelentett, hanem azt is, hogy a még tanulmányaikat folytató egyetemistáknak esélyük sem volt szakmájukban, diplomájuknak megfelelően elhelyezkedni.⁵

Ez a „diplomás túltermelés” is indokolta a felsőoktatási intézményrendszer átalakítását. Nem véletlen, hogy ez szerepelt az 1932 októberében hatalomra kerülő, Gömbös Gyula vezetése alatt álló kormány programjában, a kortársak által mindenkinek mindent ígérő „Álmoskönyvként” emlegetett 95 pontos Nemzeti Munkatervben is „A kulturális intézmények racionalizálása” címmel. Ez azt takarta, hogy a kormány „az életképtelenné bizonyult és szervezeti hibában szenvedő intézményeket az okszerű racionalizálás követelményeinek megfelelően” akarja „átszervezni, összevonni, avagy megszüntetni.”⁶

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és vezetői rendkívül nehéz helyzetbe kerültek, hisz a kérdés adott volt: intézményeket kell radikálisan és „racionálisan” átalakítani vagy megszüntetni, de melyek legyenek azok és hogyan történjék a változtatás?

4 Pélldául az elismert bőrgyógyász-professzor, Nékám Lajos már 1924-ben a következőképpen fogalmazott: „Egyetemink helyzete az utóbbi évtizedekben mindig súlyosabbá vált. [...] Hajdan mintaszerű klinikáink lerongyolódtak, könyvtáraink elmaradtak, két egyetemünk (t.i. a korábbi pozsonyi és kolozsvári – K.R.) földönfutóvá lett, a harmadiknak (a debreceninek – K.R.) fejlődése meglassult. [...] Ily súlyos viszonyok között nehéz jó egyetemi politikát folytatni. Nemzetünk tekintélye megkövetelte, hogy a menekült egyetemeket ne engedjük elpusztulni, az 1921. évi XXV. tc. tehát újra felállította azokat. Helyes lépés, de helytelen irányban! Hiába áltatjuk magunkat: négy teljes, orvosi karral is bíró egyetemnek fenntartására most képtelenek vagyunk. Előre megmondhatjuk, hogy hazánk nem fogja győzni e százmilliárdokra menő kiadásokat. [...] Az egyetemek nem maradhatnak változatlanok, amikor körülöttünk minden megváltozott, mert elveszítik a kapcsolatot az élettel.” Hasonló véleményen volt a budapesti egyetem orvosi karának felsőházi képviselője, Hoór Károly is 1927 júniusában: „Hogy négy teljes 4 fakultásos egyetem sok ennek a megcsontított és természeti kincsei legnagyobb részének elvesztésével lényegesen szegényebbé vált országnak, ezzel – azt hiszem – szíve mélyén mindenki tisztában van. Én legalább nem találkoztam olyan hozzáértő és egyben elfogulatlan – mert személyesen egyáltalában nem érdekelt – egyénnel, aki nem azt mondta, hogy ezt nem kellett volna megcsinálni (t.i. a menekült egyetemek pécsi és szegedi újrászervezését – K.R.). Készséggel elismerem azonban azt, hogy voltak sokan, akik azt mondták: de ha már egyszer megcsinálták, akkor fenn is kell ezt tartani, mert ezt az ország presztízse megkívánja. Én ezt a nézetet sem tudom a magaménak vallani, mert az ország anyagi és gazdasági ereje egyszerűen nem bírja el a négy egyetemet, minthogy ez messze felülmúlja az ország teherbíró képességét.” Még egyenesebben fogalmazott Hermann Miksa kormánypárti politikus 1933 májusában az országgyűlés Képviselőházában: „Olyasvalamit kell kieszelni, hogy a mostani pénzüsszegek körülbelül úgy koncentrálhassanak, hogy kevesebb intézmény kapjon ebből a pénzből, de azután ezek ebből az összegből meg tudjanak élni. Én más utat nem látok az adott körülmények között, mint a csonka egyetemek rendszerére való áttérést.” NÉKÁM LAJOS, *Egyetemi problémák, Különlönyomat a Magyar Kultúrából*. Budapest, 1924, 6-8; *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója*, Budapest, 1927-1931, (a továbbiakban *FN 1927-1931*) I. köt. (14. ülés, 1927. június 23.) 247-253; *KN 1931-1935*, XV. köt. (175. ülés, 1933. május 5.) 123-124.

5 A kérdés a két világháború közötti magyar értelmiség történetének fontos, ám méltánytalanul mellőzött része. Ladányi Andor egyik felsőoktatás-történeti munkájában ugyan figyelmet szentel a témának, de Szabolcs Ottó erősen marxista hangú, rövidke munkáján kívül nem született az állatalan diplomások helyzetéről átfogó, elemző tanulmány. Vö. SZABOLCS OTTÓ, *Munkanélküli diplomások a Horthy-rendszerben 1919-1944*, Budapest, 1964; vö. LADÁNYI ANDOR, *A gazdasági válságtól a háborúig, i.m.* 49-59; Vö. még BRUCKNER LAJOS, *Állatalan diplomások*, Új Vetés, 1937. október, 6-7.

6 *A Nemzeti Egység Pártja programja – a Nemzeti Munkaterv, 1932. október 24.* = Magyarországi pártprogramok 1919-1944, szerk. GERGELY JENŐ, GLATZ FERENC, PÖLÖSKEI FERENC, Budapest, 2003, 299-301.

Nemcsak a városok, hanem a nagypolitika szintjén és – az egyébként gyakran légből kapott híreket terjesztő, tehát egyértelműen negatív színben feltűnő – sajtóban is érveket sorakoztattak fel egy-egy intézmény mellett és ellen, illetve a városok vezetése, a megyék főispánjai is igyekeztek memorandumokkal, személyes találkozókkal nyomást gyakorolni a kormányra, ami miatt lehetetlenné vált, hogy az illetékesek „racionálisan” vagy objektíven döntsenek. Különleges helyszíne volt ezeknek a vitáknak az országgyűlés 1927-ben kialakított Felsőháza, ahová az egyetemek is küldhettek képviselőket, akik gyakran szólaltak fel saját intézményük érdekében.⁷

Ekkor a debreceni Tisza István Tudományegyetem helyzete rendkívül különös volt, ugyanis éppen ebben az időszakban készült el és adták át az intézmény egy részének ma is otthont adó impozáns Központi Épületet.⁸ Emiatt a kultuszvezetés számára kínos és ellentmondásos lett volna, ha a több millió koronába, majd pengőbe kerülő beruházás után pont ezt az intézményt is érintette volna a radikális redukció. Ráadásul 1930/31 fordulóján a debreceni egyetem kapcsán még arról szóltak hírek, hogy nem „csonkítani”, hanem éppen bővíteni készül a kormány az intézményt a pallagi Gazdasági Akadémia integrálásával, illetve egyetemi karrá történő fejlesztésével. Maga Bethlen István miniszterelnök a következőképpen nyilatkozott a kérdésről: „*a debreceni egyetemen a mezőgazdasági szak felállítása annál is inkább helyes és kívánatos, mert ezzel végre meg tudjuk oldani a gazdasági tanárképzés súlyos problémáját is és a középfokú gazdasági szakoktatást tudjuk szilárd alapokra helyezni.*” Erre alapozva Debrecen egyik napilapja optimistán jelentette ki: „*előrelátható a végleges döntés: a debreceni gazdasági akadémia megszűnik és a jövőben az egyetem mezőgazdasági fakultásán adják elő mindazokat a tárgyakat, amelyek elméletileg és gyakorlatilag a mezőgazdasági szakképzést jelentik.*”⁹ Azonban a Gazdasági Akadémia integrálása a Tisza István Tudományegyetembe nem valósult meg, és 1931 tavaszán arról cikkeztek a helyi napilapok, hogy a budapesti közgazdasági egyetem mezőgazdasági karát költöztetik Debrecenbe, és így fejlesztik ötfakultásossá az egyetemet.¹⁰ A gazdasági válság ezt a tervet is felülírta, és 1931 őszén

7 Például a debreceni egyetem érdekében Tóth Lajos jogászprofesszor szólalt fel 1932 júniusában. A pécsi fakultások mellett Pékár Mihály orvosprofesszor, a budapestiek mellett pedig többek között a világhírű anatómiaprofesszor és akadémikus, Lenhossék Mihály, illetve a szintén akadémikus nyelvész, Petz Gedeon. Lásd *FN 1927-1931*. V. köt. (69. ülés, 1929. december 10.) 18-21; *Uo.*, V. köt. (70. ülés, 1929. december 11.) 28-30; *FN 1931-1935*. I. köt. (17. ülés, 1932. június 21.) 266-269; *Uo.*, I. köt. (22. ülés, 1932. június 27.) 469-471.

8 Az épület befejezését és átadását természetesen kitüntetett figyelemmel kísérte a helyi sajtó is. Lásd például *Elkészült az egyetem központi épülete*. Debreceni Újság Hajdúföld (a továbbiakban DÚH), 1932. április 24.

9 *Öt fakultásos egyetemem akarják kiépíteni a magyar tudomány tiszántúli végvárát*, DÚH, 1930. október 10; MEDVECKY Károly, *Gazdasági akadémiank*, Debrecen Keletmagyarországi Napló (a továbbiakban DKN), 1931. január 18; *Nagyfontosságú tanácskozás a gazdasági akadémianak a debreceni egyetembe való beolvasztásáról*, DKN, 1931. február 7. Egyébként a pallagi Gazdasági Akadémia egyetembe való integrálása nem az 1930-as évek elején merült fel először, hanem már az 1920/21-es tanévben történtek erre vonatkozó lépések. Lásd POKOLY József, *Rectori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1920/21. évi állapotáról és működéséről*, = *A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve az 1920/21-es tanévről*, (a továbbiakban *EÉvk.*) Debrecen, 1921, 118-119.

10 *Új fordulat előtt a debreceni mezőgazdasági egyetem ügye*, DKN, 1931. március 25.

már olyan hírek kaptak szárnyra, hogy a kormány a debreceni és a szegedi egyetem összevonását tervezi, vagy olyanok is, melyek egyenesen arról szóltak, hogy bezárják a debreceni egyetemet.¹¹

Magyarországon a gazdasági és pénzügyi válság 1933 tavaszára tovább mélyült, és ekkor már tényleg elkerülhetetlennek látszott a felsőoktatási intézményi struktúra radikális átalakítása. Ezt 1933 áprilisában Imrédy Béla pénzügyminiszteri expozéjában nyíltan meg is hirdette: *„A ma fennálló négy egyetem még normális gazdasági viszonyok között is súlyos megterhelést jelent, de kultúrpolitikai szempontból se kívánatos a diplomáknak túl nagy mértékben való szaporítása. Ezért a kérdést egy általános kultúrpolitikai program megoldása keretében óhajtjuk megoldani, ami jelenleg tárgyalás alatt áll. Hogy vajon egy egyetem megszüntetésére, vagy pedig karok összevonására kerül-e sor, ez még nincs eldöntve, de kétségtelen, hogy ennek a döntésnek, amelynél a kultúrpolitikai szempontok lesznek elsősorban irányadók, és nem a finansziális szempontok, a legközelebbi jövőben meg kell történnie. Az összes egyetemek mai fenntartása úgyszólván szükségessé tenné ezeknek elorszásvasztását, ami végeredményben az egész felsőoktatás csődjével járna.”*¹² Két héttel később, a Képviselőház pénzügyi bizottságának ülésén Hóman kultuszminiszter egyértelműen Imrédy mellett foglalt állást, és kijelentette: *„az egyes intézmények megszüntetésénél, összevonásánál vagy átszervezésénél nem érvényesülhetnek bizonyos pénzügyi szempontok. [...] Kétségtelen, hogy a 4 egyetem fenntartása, illetőleg kettőnek újrafelállítása annak idején túlzott volt. Három egyetemet, egyet a Tiszántúlon, egyet a Dunántúlon és egyet Budapesten elegendőnek tartott volna. Viszont a hallgatók száma azt mutatja, hogy a 4 egyetem valóban fennálló szükségleteket elégít ki, ha ezt a szükségletet a tanulmányi és elhelyezkedési szempontjából ítéljük meg. [...] Bármilyen legyen a megoldás, azon jogos szempontok döntenek, hogy egyes egyetemi székhelyek súlyos megcsonkítása be ne következzenek.”*¹³

1933 tavaszától egészen az év novemberéig tartotta izgalomban a közvéleményt a kormány döntése. Ebben az időszakban az országos, illetve a helyi sajtóban is megjelentek a „biztos forrásból” származó átszervezési tervek, melyek között a debreceni egyetemre vonatkozóan a legenyhébbek csak néhány tanszék szüneteltetéséről szóltak, a legvadabbak pedig arról, hogy az értékes és tekintélyes Orvostudományi Kart megszüntetik, a klinikai telepen működő intézeteket pedig közkórházzá alakítják át. Ezeket a

11 Neuber Ede rektor megcáfolta a debreceni és szegedi egyetem fúziójáról és egyes fakultások összevonásáról terjesztett állításokat, DÚH, 1931. szeptember 13; Végleg megdőlt a debreceni egyetem bezárásáról elterjedt hír, DÚH, 1931. október 31.

12 KN 1931-1935. XIV. köt. (171. ülés, 1933. április 7.) 565.

13 Hóman Bálint kultuszminiszter az egyetemi kérdésről, DKN, 1933. április 21.

teljesen megalapozatlan (ál)híreket Hóman Bálint Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter mindig határozottan cáfolta.¹⁴

A felsőoktatási intézmények, illetve az egyetemeknek otthont adó városok között ez a légkör érthetően rendkívül feszült viszonyt eredményezett. Ezt bizonyítja az orvosakadémikus Lenhossék Mihálynak, a budapesti egyetem orvostudományi kara felsőházi képviselőjének *Az Est* című napilapnak 1933 októberében adott nyilatkozata, melyben a debreceni egyetemre vonatkozóan a következőképpen fogalmazott: „*a debreceni egyetem orvoskarán úgyszólván őskori állapotok vannak. A hat elméleti tárgyat, amelynek mindenütt a világon hat különböző előadója van, összesen két professzor tanítja. Hogy ez az orvosnemzedék nevelése szempontjából nem éppen ideális helyzet, az nyilvánvaló. Érdekes, hogy Amerika oly kitűnően van informálva a magyarországi orvosviszonyokról, hogy míg a többi három magyar egyetem orvosi diplomáját nosztrifikálja, a debrecenit nem.*” A nyilatkozat, melyet a debreceni lapok is átvettek,¹⁵ hatalmas felháborodást váltott ki nemcsak az orvostudományi kar oktatói és az egyetem vezetői között, hanem a város közvéleményében is. Orsós Ferenc orvostudományi dékán, illetve Varga Zsigmond rektor egyértelműen visszautasította és cáfolta Lenhossék állításait, és közölték, hogy a debreceni egyetem akkori orvosi fakultásán nyolc elméleti tanszék működik (anatómia, kórbonctan, törvényszéki orvostan, élettan-kórtan, gyógyszerstan, közegészségstan, kémia, illetve fizika), ahol hat professzor oktat. Továbbá kijelentették a kar amerikai kapcsolataira és megítélésére vonatkozóan, hogy „*Amerikában milyen jó híre van a debreceni fakultásnak, azt a legjobban az bizonyítja, hogy állandóan dolgoznak többes számban amerikai orvosok a debreceni klinikákon.*”¹⁶ Lenhossék ugyan a debreceni tiltakozást követően visszakozott, ennek ellenére a helyi sajtó úgy vélte, hogy a budapesti akadémikus-professzor nyilatkozata a várható „egyetemcsonkítás” légkörében egyértelmű támadás a debreceni felsőoktatási intézmény ellen és nyílt állásfoglalás a másik három mellett. A liberális *Debreceni Független Újság* például a következőképpen fogalmazott: „*még most is azt hisszük, hogy a debreceni egyetemet a szó szoros értelmében becsmérő nyilatkozat harci fegyver és Szeged vagy Pécs túlzott támogatása akart lenni abban a küzdelemben, amely most az egyetemi reform előtt a vidéki egyetemek épségéért folyik. Egy vidéki egyetem orvosi fakultását meg akarja szüntetni a kultuszminiszter. Úgy látszik – Lenhossék professzornak*

14 Például 1933 áprilisában Hóman a debreceni látogatása alkalmával kijelentette: „*Célm ezáltal a helyszíni tájékozódás által az, hogy a múlt napokban elég lelkiismeretlenül szélnek eresztett bírszertelésekkel szemben a helyszínen is kijelentsem, hogy a debreceni egyetem orvosi karának megszüntetése vagy szétoztása mint lehetőség sem került szóba soha egyetlen komoly tényező részéről sem. A debreceni klinikai telep egyik büszkesége a hazai felsőbb oktatásnak és a közegészségügynek is, ezért annak feloszlataásáról vagy megszüntetéséről komoly politikus nem is tárgyalhat.*” Hóman Bálint kultuszminiszter Debrecenben, DKN, 1933. április 23.

15 *A debreceni egyetem orvoskarán úgyszólván őskori állapotok vannak*, Debreceni Független Újság (a továbbiakban DFÚ), 1933. október 20.

16 *Országos tudományos botrányt idézett elő Lenhossék professzor nyilatkozata*, DFÚ, 1933. október 21; *A debreceni orvostudományi kar egyértelműen visszautasította Lenhossék professzor állításait*, DKN, 1933. október 22.

*van valami oka arra, hogy ez ne Szegedé és ne Pécsé legyen. S úgy látszik: a professzor úr az eszközök tekintetében nem éppen finnyás.*¹⁷

A hónapokig tartott izgatott várakozás, szinte hétről hétre újra és újra felbukkanó hírlapi „rémhírek”, illetve az elhúzódó közéleti viták után a Gömbös-kormány 1933. november elején miniszterközi értekezleten hozta meg a döntést, mely kifejezetten „salamoninak” bizonyult, ugyanis a várt drasztikus és radikális átalakítás, fakultások összevonása vagy megszüntetése helyett csak a tanszékek számának csökkentését írta elő. Eszerint a magyar egyetemek (a négy tudományegyetem és a budapesti Műegyetem) korábbi összesen 390 tanszékéből 328 maradt (Budapesten 98, Debrecenben és Szegeden 47, Pécsen 45 és a Műegyetemen 91), melyeket 300 nyilvános rendes és 28 nyilvános rendkívüli tanár tölthetett be.¹⁸ Ezzel – legalábbis egy időre – elvonult a „megcsonkítás” réme a debreceni egyetem felől.¹⁹

Az 1933-as év folyamán a debreceni egyetem megmentésére irányuló törekvés példátlan összefogást eredményezett a városban, és a helyi érdekek miatt ebben egyetértés mutatkozott minden jelentős közéleti tényező között – párhovatarozástól függetlenül. Szinte naponta jelentek meg a sajtóban a „csonkítás” elleni tiltakozások: így a liberális Baltazár Dezső református püspöktől,²⁰ a konzervatív Vásáry István polgármestertől, a Gömbös és a jobboldali radikalizmus hívének számító Vay László főispántól,²¹ a baloldali sajtóorgánium, a *Debreceni Független Újság*, a kormány helyi szócsövének számító, de olykor kifejezetten szélsőjobboldali *Debreceni Újság Hajdúföld*, illetve a kisgazda

17 *Lenhossék professzor válasza a debreceni egyetem nyilatkozatára*, DFÚ, 1933. október 24.

18 A döntést a helyi sajtó a következőképpen kommentálta: *„A minisztertanács döntése egyrésztől kedvező Debrecenre, mert nagyjában a debreceni egyetem épségben tartását jelenti. Ugyanis az itteni tanszékek létszámát negyvenhétben állapítja meg, míg jelenleg csupán negyvenöt tanszék van betöltve, tehát még két tanszék betöltése lehetővé válik. Az egyesített József nádor egyetem új szervezete azonban azt jelenti, hogy a debreceni egyetemnek mezőgazdasági fakultással való kibővítése, vagyis a pallagi gazdasági akadémiának a debreceni egyetemmel való egyesítése jobb időkre maradt és a mostani egyetemi reform keretében nem kerül megvalósításra.” Egyetlen egyetemi fakultást sem szüntet meg a kormány*, DKN, 1933. november 4.

19 1940 őszén került ismét veszélybe az intézmény épsége, amikor a Teleki-kormány a második bécsi döntés értelmében visszakapott Észak-Erdélyben újra akarta szervezni a kolozsvári egyetemet. Akkor az a lehetőség merült fel, hogy az új intézményhez kapcsolják a debreceni természettudományi tanszékeket, mely – Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának szavaival – *„bizonyos hullámokat vert fel Debrecen város társadalma körében”* – ugyanúgy, mint az 1930-as évek eleji tervek. Vö. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML), Hajdú vármegye és Debrecen főispánjának elnöki iratai (IV.B.901/a), 17. doboz, 313/1940. eln. *A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése 1940 októberéről.*

20 *Baltazár püspök nyilatkozata*, DKN, 1933. április 27.

21 *A debreceni egyetemet meg fogjuk védelmezni!* DKN, 1933. április 20; *Óriási csapást jelentene Debrecenre az egyetem megcsonkítása...*, DFÚ, 1933. április 20.

Debreczen című napilap²² vezércikkíróitól. De egyhangúan tiltakoztak a tervezett átalakítás ellen a városi törvényhatósági bizottságának tagjai, a Szociáldemokrata Párt és a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja helyi politikusai,²³ valamint a különböző társadalmi szervezetek helyi csoportjai (így *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége*,²⁴ *Ébredő Magyarok Egyesülete*, *Országos Magyar Gazdasági Egyesület*²⁵) és magánszemélyek is.²⁶ Ez a politikai szimpátiától független társadalmi összefogás bizonyítja, hogy a város közvéleményét komolyan foglalkoztatta a Nagyerdőn helyet kapó egyetem sorsa, mely abban az időszakban korántsem volt elszigetelt intézmény.

A feszült és vészterhes légkörben, 1933 őszén állást foglalt az „egyetemcsonkítás” ügyében talán leginkább érintett egyetemi ifjúság is, és október utolsó napjaiban a különböző diákszervezetek képviselői sorra felkeresték Varga Zsigmond rektort, Baltazár Dezső püspököt, Melau Márton pápai kamarást és Vargha Elemér polgármester-helyettest, és mindegyiküknek egy memorandumot nyújtottak át az intézmény integritásának védelmében.²⁷

Az alábbiakban a Varga Zsigmondnak 1933. október 28-án átnyújtott a dokumentumot közöljük, mely az egyetem évkönyvében is megjelent.²⁸ Az emlékirat érdekessége, hogy – ugyanúgy, ahogy a városban – a politikailag egymással élesen szembenálló ifjúsági szervezetek az egyetem megmentése érdekében félretették konfliktusait, és – legalábbis a memorandum megfogalmazásának idejére – közös álláspontra helyezkedtek. Ugyanis a dokumentum aláírói között voltak a legbefolyásosabb – és egyben leginkább szélsőjobboldali – egyesület, az *Országos Turul Szövetség* helyi ún. kerületének vezetői, tagszervezeteinek, az ún. bajtársi egyesületeknek a vezérei, a velük szoros kapcsolatban álló *Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének* (SZEFE) képviselője, de a *Turullal* gyakran

22 A *Debreczen* vezércikkírója a következőképpen érvelt 1933 áprilisában: „A debreceni egyetemet szinte az egész világon páratlan tökéletes elhelyezése, nagyszerű arányai egyenesen predestinálják arra, hogy a fejlődés további lehetőségét biztosítás számára abehelyett, hogy sorvasztanák. [...] De mindezen felül rá kell mutatni azokra az erkölcsi és szellemi okokra, melyek parancsolólag írják elő a debreceni egyetem csorbítatlanságát. [...] Az egyetem nagy névadójának, Tisza Istvánnak szellemi öröksége, a kálvinista jelleg, a tiszántúli magyarság kulturális igénye, a debreceni egyetem tulajdonképpeni elődjének, a Kollégiumnak történelmi erejű hagyományai, melyeknek ápolására jogosult és kötelezett. Debrecen város közönségének óriási arányú áldozatkészsége, melyel az egyetem létesítését elősegítette, azonkívül az írott és íratlan szerződések egyfelől az állam, másfelől a város és a tiszántúli ref. egyházkerület részéről.” *Az egyetemek összevonása nem történhetik a debreceni egyetem rovására*, DKN, 1933. április 9.

23 A *Nemzeti Egység Pártja a debreceni egyetem csorbítatlan fenntartása mellett*, DKN, 1933. május 2.

24 A *katholikus nőegyletek a debreceni egyetem épségbentartásáért*, DKN, 1933. június 10.

25 Jóna István, az OMGE helyi vezetője egyenesen úgy vélte, hogy „ha a debreceni egyetemcsonkítás megtörténik, a kormánynak nem lesz többé hitele Debreczenben.” DFÜ, 1933. október 31.

26 Például a jogász Udvardy Miklós, aki 1933 áprilisában juttatott el a rektori hivatal részére egy nyolcoldalas tiltakozó memorandumot az egyetem megcsonkítása ellen. Lásd HBML, Rektori hivatal iratai (VIII.1/b), 44. d. 2731/1932-33. etsz. *Udvardy Miklós beadványa*, 1933. április 20.

27 HBML, IV.B.901/a, 10. d. 255/1933. eln. *A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentése 1933 októberéről; Nagy mozgalom indult meg a debreceni egyetem épségben tartásáért*, DKN, 1933. október 29.

28 *EÉvk.*, 1933/34, 217-222.

szemben álló és konfrontálódó, kevésbé radikális szervezetek, mint a *Debreceni Egyetemi Kör*, a *Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének*, illetve a különböző felekezeti ifjúsági egyesületek (a református *Bethlen Gábor Kör*, a katolikus *Szent László Kör*) helyi diákelnökei is.²⁹ Emellett a dokumentum egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a korabeli egyetemi ifjúság – és ennek jobboldali radikális része is – mennyire figyelemmel kísérte a közélet és a kultúrpolitika alakulását, nem alaptalanul, hiszen ezek a trianoni békeszerződés egzisztenciális hatásaiból következően befolyásolták az ő életüket is. Ezeket túl figyelemre méltó az is, hogy a hallgatóság milyen megalapozottan és körültekintően, a pénzügyi, jogi, felekezeti és egyéb szempontok figyelembe vételével érvelt az egyetemük épségben tartása mellett.

Emlékirat,

melyben a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem hallgatói tisztelettel kéri a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Rector Magnificusát, hogy a debreceni egyetem megcsonkítása ellen indított akciónkat támogatni, illetve a megcsonkítás ellen tiltakozását kifejezni kegyeskedjék.

*Magnifice Rector!
Méltóságos Urunk!*

A megpróbáltatások idejének viharai kényszerhelyzetbe sodorták hazánk szellemi életét. A reánk nehezedő szomorú gazdasági viszonyok megfojtással fenyegetik kultúránknak vidéki szentélyeit, azokat a templomokat, melyekben az igazság keresésének, a tudásnak megcsonkíthatatlan oltárainál hozták az áldozatot a csonka haza jobb jövője érdekében, azokat a műhelyeket, amelyekben a szellem fegyverét kovácsolták a küzdeni tudók kezébe, azokat az otthonokat, melyeknek egészséges szelleme megvédte a fiatalság gondolkodását a romboló eszméktől: a magyar szellemi újjáteremtés vidéki letéteményeseit: a debreceni, szegedi és pécsi egyetemet fenyegetik most megfojtással a nehéz gazdasági viszonyok.

Köztudomású, hogy a m. kir. kultuszminisztérium hosszabb idő óta foglalkozik a három vidéki egyetem megcsonkításával, illetve összevonásával. A végleges terv még ismeretlen, azonban az okok, melyek a m. kir. kormányt ennek a lépésnek megtételére készítetik, ismeretesek és nagyjából három csoportban körvonalazhatók:

- 1. Állítólag országos takarékosági érdek kívánja az egyetemek összevonását.*
- 2. Az összevonás bizonyos mértékig csökkentené a diploma-túltermelést.*

²⁹ Az említett diákszervezetekről lásd részletesebben KEREPESZKI Róbert, *Ifjúsági egyesületek a debreceni Tisza István Tudományegyetemen a két világháború között* = Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV., szerk. HOLLÓSI Gábor, Debrecen, 2006, 51-62; Uő.: *A Turul Szövetség debreceni kerületének megalakulása és működése* = Juvenilia II. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája, szerk. PETE László, Debrecen, 2008, 130-144.

3. *Allítólag az egyetem összevonása után az oktatás minőségében emelkedés mutatkoznék. Mindhárom indok olyan természetű, hogy az általuk elérhető eredmények nem ellensúlyozhatják a más téren nyilvánuló nagy megrázkódtatásokat. Vizsgáljuk meg őket egyenként:*

1. *Igaz-e az, hogy országos takarékosági érdek kívánja a vidéki egyetemek megcsonkítását?*

Az 1931/32. költségvetési évben a budapesti és három vidéki egyetem összes személyi és dologi kiadása 17,393,380 pengőt tett ki, mely összegből 7,154,910 pengő esett a budapesti, 3,579,000 pengő a szegedi, 3,678,910 pengő a debreceni és 2,980,560 pengő a pécsi egyetemre; a három vidéki egyetemre tehát összesen 10,238,470 pengő.³⁰ Ebből az összegből el kell ejtenünk először is a személyi kiadást, mert a személyzetet továbbra is meg kell tartani, hiszen kivéve néhány napszámost, mind véglegesített állami alkalmazott. A három vidéki egyetem személyi kiadása az említett költségvetési évben 3,881,470 pengő. Marad tehát kiadás 6,357,000 pengő. A beruházások összege ebből 1,750,000 pengőt tett ki, mivel azonban a beruházások az újabb költségvetésben nem szerepelnek, ez az összeg is elesik. Marad tehát 4,607,000 pengő. A három vidéki egyetem évi bevétele tandíjából stb. 2,779,200 pengő. Ezt is levonva a kiadásokból, a kiadás összege 1,827,800 pengő. A hatos bizottság ezt az összeget is lecsökkentette a következő költségvetési évre 313,250 pengővel. Marad tehát 1,514,650 pengő. Ebben az összegben azonban benne van a 2647 ágygal működő három klinikának a dologi kiadása is, mely 1,000,000 pengőt tesz ki. Ezeket, mint fontos egészségügyi intézményeket, úgysem lehetne megszüntetni, tehát ezt az 1,000,000 pengőt sem lehet megtakarítani. Így a három vidéki egyetem összes dologi kiadása 514,650 pengő. A tervezett összevonások kapcsán a három vidéki egyetem 13 fakultásából csak három szünnék meg. Ha az 514,650 pengőt fakultásonként osztjuk meg, úgy egyre-egyre 39,588 pengő jut. A három fakultás megszüntetésével tehát meg lehetne takarítani 117,764 pengőt.³¹ És ez az összeg, aminek megtakarítását egy 760,000,000 pengő költségvetéssel dolgozó országban közérdekű takarékoságnak nyilvánítják? Ezért kell áthelyezni 40–50 professzort? Ezért kell elkészeríteni, nagy megpróbáltatások elé állítani kb. 1200 családot és egyetemi hallgatót? És ezért kell eltörölni három olyan kultúrintézményt, melyeknek mindegyike a nevelő munkán felül is pótolhatatlanul töltötte be óriási nemzeti és társadalmi hivatását?

2. *A következő ok: a diploma-túltermelés megakadályozása. Mennyiben történnék ez meg? Köztudomású és nagyon gyakran hangoztatott tény, hogy manapság a diplomák értéke nagyon lehangyolott éppen amiatt, mert nem a hivatás átérése, bizonyos tárgyakkal való foglalkozás vágya hajtja a mai fiatalokat az egyetem felé, hanem egyszerűen az, hogy*

30 A közölt adatok pontosak, és nemcsak az egyes egyetemek rendes kiadásait, hanem a rendkívülieket és a különböző beruházásokra (például a debreceni egyetem központi épületének fejlesztésére) szánt összegeket is tartalmazza. A részletes adatokat lásd *KI 1927-1931*, XXIV. köt. 1197. szám, 413-445.

31 Mivel a memorandumban közölt, személyi kiadásokra vonatkozó adatok – ismeretlen okból, valószínűleg számítási hibából eredően – pontatlanok (a személyi kiadások a három vidéki egyetemenél 3,780,470 pengőt tettek ki, ebből adódóan a fennmaradó kiadás 6,458,000 pengő), ráadásul az egyetemi hallgatók – ugyancsak ismeretlen okból – 400 pengővel kevesebb bevétellel számoltak, ezért az emlékiratban foglalt logikát végigkövetve a végeredmény 141,960 pengő. Azonban ez a pontosítás nem írja felül az egyetemi hallgatók pénzügyi érveit.

diplomát akarnak szerezni. Ezek alkotják éppen a nagyobb százalékot. Ezek, különösen, ha alsóbb évesek és anyagi körülményeik nem engedik meg az érdekkörükbe tartozó fakultás megszüntetése miatt a más egyetemre való átlépést, úgy inkább átmennek az érdekkörükbe tartozó egyetem más fakultására, de diplomát mégis szereznek. Az a kisebb százalék, amely tudományos vágygal és ambícióval indul az egyetemre, tehát tanulmányilag is jobb, s így kíméletet érdemel, a hallgatóságnak éppen ezt a részét érintené legjobban az egyetemek összevonása, mert ezek közül a vagyoni census alapján sok elesne. Ez pedig az országnak kimondottan kárát jelenti.

3. Ugyancsak az a tény, hogy az egyetemi hallgatóság nagy része nem tudományos ambícióval indul az egyetemre, hanem ott csupán diplomát akar szerezni, teszi irreálissá a harmadik indokot: az oktatás minőségének emelésére való törekvést. A fiatal átlagdiplomásoknál semmi tudásbeli különbség nincs a Budapesten és vidéken végzetek között, holott még az összevonás sem teheti mennyiségileg olyan előnyössé a tanszemélyzetet, amilyen a pesti egyetemé. (Pl.: Budapesten 17 történet professzor van, az összevonásra tervezett szegedi és debreceni egyetemeken összesen 5).³² Viszont a minőség szempontjából is a vidéki egyetemek hallgatói közül is azok, kiknek tudományos törekvéseik vannak, ha kissé nagyobb nehézséggel is, de tudnak annyit produkálni, mint a budapestiek.

Látjuk tehát, hogy a három vidéki egyetem összevonása sem anyagi megtakarításban, sem a diploma-túltermelés megakadályozásában, sem pedig az oktatás minőségének emelésében nem hozhat olyan eredményeket, amelyek ellenértékét képviselnék annak a sok megrázkódtatásnak, kultúregységek megbontásának, elsörendű tudományos erők átmeneti vagy végleges megbénításának, családok és fiatalok nyomorba taszításának, félbemaradt egzisztenciák lázongásának, odanőtt szívek elszakításának, sok könnynek és verítéknek, amelyeket az az intézkedés vonna maga után, mely megtagadná Nagy-Magyarország szellemi kontinuitását.

És ha mégis a trianoni szörny követelné ezt az áldozatot is, úgy nekünk, tiszántúliaknak külön félteni- és tiltakoznivalónk van. Annak az egyetemnek a megcsonkítása ellen kell elsősorban felemelni szavunkat, mely a mi áldozatkészségünkől, a mi kultúrtörekvéseink jutalmaként, a mi természetes talajunkon nőtt és virágzott ki akkor is, amikor az egyetlen elbánás a többi egyetemet karolta fel a mi kárunkra. A debreceni Tisza István-egyetem az, amely a mi szívünkön nőtt, és amelynek bölcsész- és orvoskarát fenyegeti most a megszüntetés.

A debreceni egyetemnek a másik két vidéki egyetem feletti létjogosultságát több ok alapozza meg.

32 A Pázmány Péter Tudományegyetemen az 1930-as évek első felében valóban 17 olyan tanszék működött, ahol történelmet (ókori, középkori, újkori, Kelet-Európa történeti, magyar művelődéstörténeti, művészettörténeti, I. és II. magyar történeti tanszék), irodalomtörténetet (német irodalomtörténeti, I. és II. magyar irodalomtörténeti tanszék), történeti segédtudományokat (érem- és régiség-tani, oklevél- és címertani, keresztény régészeti tanszék) vagy a történelemhez kapcsolódó (I., II. és III. klasszika-filológia tanszék) tárgyakat oktattak. Vö. SZENTPÉTERY Imre, *A Bölcsészettudományi Kar története 1635-1935*. = A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, IV. kötet, Budapest, 1935, 668-680.

1. *A Tiszántúl érdeke: Debrecen természetes központja a Tiszántúl kulturális életének. Erre predestinálja fényes főiskolai múltja és fekvése. A debreceni egyetem hallgatóságának most is több mint $\frac{3}{4}$ része a természetes talajt alkotó Tiszántúltól kerül ki, míg pld. a szegedi egyetemre mesterségesen kellett áthelyezni a Pedagógium és az Eötvös-kollégium természettudomány-szakos hallgatóit, hogy a hallgatóság száma a tanszemélyzetét felülmúlja. Még ennek ellenére is 1930/31-ben Szegeden, ahol külön természettudományi kar van, csak 110, míg Debrecenben, ahol 4 rendkívüli tanár adja elő a természettudományokat, 121 természettudomány-szakos hallgató volt.³³ Ez az egy adat eléggé bizonyítja, hogy mennyire természetes létjoga van a debreceni egyetemennek, és mennyire mesterséges természetvény [sic!] a szegedi.*

2. *Ugyanez a tény mutatja azt is, hogy mennyire igazságtalanul fejlesztették a szegedi mesterséges egyetemet a debreceni kárára.*

3. *Jogi érvek is a debreceni egyetemennek csonkítatlan fenntartását sürgetik. Már az 1912. évi XXXVI. tc. rámutat arra, hogy a debreceni református főiskola fényes múltja,³⁴ a város közművelődési hagyományai és nagy kulturális hivatottsága folytán az Alföldön elsősorban Debrecen formálhat jogot egyetemre. 1911 óta Debrecen 16,243,000 pengővel járult hozzá az egyetem létesítéséhez.³⁵ Ez a nagy áldozat szerződéses viszonyt létesített Debrecen város és az állam közt, amely szerint mindaddig, amíg az állam a budapesti egyetem mellett még egyet fenntart, úgy annak a debreceninek kell lennie, a meglévő négy, és a még létesítendő matematika-természettudományi fakultással.*

4. *A debreceni egyetem annakidején javaslatot tett illetékes helyen a menekült egyetemekkel való kooperációra, falait felajánlotta a menekülő egyetemek befogadására. A debreceni egyetemennek e nemes ajánlatát azonban nem fogadták el, sőt most éppen a nemes segíteni akarót óhajtják megcsonkítani.³⁶*

5. *A debreceni egyetem csonkítatlan fenntartását indokolja az egyetemes protestáns érdek. Ezt már az említett 1912. évi XXXVI. tc. is elismeri. És egyetlen loyális gondolkozású magyar ember sem mondhat ellent annak, hogy ebben az országban, ahol a lakosság 26%-a protestáns, a négy egyetem közül egy protestáns érdeket szolgáljon. Ez az egyetem pedig csakis a debreceni lehet, annál is inkább, mert a református egyház háromfakultásos főiskoláját azzal a kikötéssel adta át az államnak, hogy azt két fakultással kibővítve, teljes egyetemet*

33 A részletes hallgatói adatokat lásd *EÉvk.* 1930/31, 293-294.

34 A debreceni Református Kollégium történetéről lásd részletesen NAGY Sándor, *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig* = A Debreceni Kollégium története. I. kötet, szerk. Révész Imre 1940; *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988.

35 Lásd részletesebben SZENTPÉTERI Kun Béla, *Az egyetemmé alakulás története. A kollégiumi kapcsolatok továbbélése az egyetemenként mint egységnek életében* = A Debreceni Kollégium története. II. kötet, szerk. Révész Imre, Debrecen, 1941.

36 Valóban, a debreceni egyetem az 1920/21-es tanévben felajánlotta a „*trianoni béke folytán hazájukból számkivetett kolozsvári és pozsonyi egyetemek*” számára az ideiglenes elhelyezést. Pokoly József már idézett rektori beszámolója szerint azonban „*a testvér-egyetem debreceni elhelyezkedése – ami egyetemünknek is végtelen előnyére vált volna – nem volt összeegyeztethető a kormány kultúrpolitikai álláspontjával.*” Lásd POKOLY József, *Rektori beszámoló...*, i. m., *EÉvk.* 1920/21, 118-119.

teremtsen. Ma pedig a meglévő négy fakultásból is meg akarják szüntetni az orvosit és a bölcsészetit, amellyel teljesen útját vágják a protestáns tanárképzésnek.

6. A három vidéki egyetem közül egyedül a debreceni épült ki végleges helyén a város áldozatából, egységes egyetemi városrészt alkotva.

Ezek azok az érvek, amelyek a mi igazunk mellett szólnak. Ezeket túlharsogni talán csak nekünk, a bizonytalanság elé állított fiataloknak fájdalma és tépelődése tudná.

Méltóságos Urunk!

Nekünk azonban csak kérnünk és bízunk lehet.

A kérésünk is csak annyi, hogy Méltóságod odahatni szíveskedjék, hogy a tudományegyetem eljuttassa hivatalos tiltakozását a magyar királyi Kormányhoz.

Mi hisszük, hogy Méltóságod fáradozását siker fogja koronázni!

Debrecen, 1933. október 28-án